

Dr Milena Đorđević, LL.M. (University of Pittsburgh)*

PROCESNE NEPRAVILNOSTI KAO RAZLOG ZA PONIŠTAJ ARBITRAŽNE ODLUKE – pouke iz uporedne sudske prakse, drugi deo –**

Arbitražna odluka doneta u unutrašnjoj ili međunarodnoj arbitraži u Republici Srbiji je po slovu Zakona o arbitraži izjednačena sa pravosnažnom sudskom odlukom i ne može se pobijati žalbom ili revizijom. Jedini oblik sudske kontrole domaće arbitražne odluke koji naš Zakon poznaje jeste postupak za poništaj arbitražne odluke. Istovremeno je broj razloga zbog kojih se odluka može poništiti mali i formulisan po uzoru na Model-zakon UNCITRAL-a. Imajući u vidu da je veliki broj država svoje arbitražno zakonodavstvo oblikovalo prema Model-zakonu UNCITRAL-a, to su i iskustva iz sudske prakse ovih zemalja dragocena za sudije u Srbiji prilikom tumačenja i primene Zakona o arbitraži. U ovom radu autor razmatra, na osnovu sudske prakse obuhvaćene Izveštajem IBA o poništaju arbitražnih odluka iz 2018. godine, na koje sve procesne nepra-

* Autor je docentkinja Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, milena@ius.bg.ac.rs, (Republika Srbija)

** Uvodne i zaključne napomene ovog rada su u velikoj meri identične kao uvodne i zaključne napomene rada iste autorke koji je objavljen u zborniku *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije (2020)*, čiji je urednik prof. dr Vuk Radović. Očigledan uzrok sličnosti uvoda i zaključka ova dva rada, kao i naslova, leži u činjenici da su oni rezultat istraživanja koje je autorka sprovela analizom Izveštaja Arbitražnog komiteta Međunarodne advokatske komore iz 2018. godine (koji je dostupan na: <https://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUId=b4b532bb-90e1-40ab-ab3d-f730c19984fb>, 1.10.2020), te da ova dva rada zajedno čine jedinstvenu celinu. Centralni delovi ova dva rada su, međutim, sve samo ne identični. Dok prvi rad razmatra procesne nepravilnosti koje utiču na mogućnosti stranaka da iznesu svoje stavove u pisanim podnescima i na ročištu za usmenu raspravu i nepravilnosti koje se tiču izvođenja dokaza, ovaj rad razmatra deset najčešće isticanih procesnih nepravilnosti u postupcima analiziranim Izveštajem IBA, a koje nisu obuhvaćene prethodnim radom autora. Upor. Milena Đorđević, „Procesne nepravilnosti kao razlog za poništaj arbitražne odluke – pouke iz uporedne sudske prakse“, *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije (2020)* (ur. Vuk Radović), Beograd 2020, 333–360.

vilnosti može ukazivati stranka u postupku za poništaj arbitražne odluke i koje su moguće posledice takvih propusta. Autor najpre daje sažeti pregled relevantnog pravnog okvira za arbitražu u Srbiji, kao i pravila koja se tiču tereta dokazivanja i gubitka prava na prigovor, a zatim detaljno razmatra stranu sudsku praksu koja se tiče deset procesnih nepravilnosti koje mogu predstavljati razlog za poništaj arbitražne odluke. Istovremeno, autor ukazuje i na relevantne stavove pravne doktrine na pomenuta pitanja i daje smernice za postupanje kako arbitara u arbitražnom postupku u Srbiji, tako i sudova u postupku za poništaj arbitražne odluke.

Ključne reči: *Arbitražna odluka. – Poništaj arbitražne odluke. – Model-zakon UNCITRAL-a. – Njujorška konvencija. – Izveštaj IBA. – Procesne nepravilnosti.*

1. UVODNE NAPOMENE

Odluka Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije (u daljem tekstu: VKS) iz 2018. godine o poništaju arbitražne odluke¹ poslužila je kao plodno tlo za brojne akademske i stručne rasprave u poslednje dve godine.² Autoru ovog rada nije poznato da je u skorije vreme ijedna sudska odluka iz građanskopravne ili privrednopravne materije izazvala toliko kritika u stručnoj javnosti kao ova, ako izuzmemo pravno shvatanje građanskog odeljenja istog suda o „kreditima u švajcarcima“ i odluke koje su prethodile ovom shvatanju.³

1 Presuda Vrhovnog kasacionog suda Prevl 37/2018 od 25.10.2018, dostupna na: www.vk.sud.rs/sr-lat/prev-372018-arbitraza, 1. oktobar 2020.

2 Vid. Vladimir Pavić, „Osvrt na praksu Vrhovnog kasacionog suda u arbitražnoj materiji“, *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije* (ur. Vuk Radović), Beograd 2019, 391–396; Mirko Vasiljević, „Arbitražna bez arbitražnog ugovora (direktnog ili indirektnog)“, *Pravo i privreda* 10–12/2019, 17–21; Uglješa Grušić, „Subjektivni domašaj arbitražnog sporazuma u srpskom pravu“, *Revija Kopaoničke škole prirodnog prava* 2/2020, 79–95.

3 Pravno shvatanje o punovažnosti valutne klauzule kod ugovora o kreditu u švajcarskim francima i konverzija, usvojeno na sednici Građanskog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda održanoj 2. aprila 2019. godine, dostupno na: https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Valutna%20klauzula_1.pdf, 1.10.2020. Umesto mnogih, vid. Boris Begović, „Trijumf ideje nad razumom: pravno ekonomski komentar pravnog shvatanja Vrhovnog kasacionog suda o punovažnosti valutne klauzule“, *Pravo i privreda* 4–6/2019, 430–457; Miloš Živković, „Kratka pravna analiza pravnog shvatanja VKS o punovažnosti

Jednoglasan zaključak autora radova koji su razmatrali nedavnu praksu VKS u arbitražnoj materiji je taj da srpski sudovi nisu sasvim dorasli zadatku kreiranja povoljnog pravnog okruženja za razvoj arbitraže u Srbiji, te da tumačenju relevantnih propisa pristupaju površno, bez ulaženja u smisao zakonskih odredbi i bez konsultovanja uporedne sudske prakse zemalja koje su svoje arbitražno zakonodavstvo, kao i Srbija,⁴ uredile po uzoru na Model-zakon UNCITRAL-a o međunarodnoj trgovinskoj arbitraži (u daljem tekstu: Model-zakon UNCITRAL-a).⁵ Takođe se može zaključiti da izostaje doslednija primena odredaba Njujorške konvencije o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka (u daljem tekstu: Njujorška konvencija) iako je ona deo našeg pozitivnog prava već skoro 40 godina,⁶ pri čemu su iskazana mišljenja o spornim arbitražnim pitanjima u sudskoj praksi nedovoljno obrazložena, ili u potpunosti bez obrazloženja. Sve navedeno je uticalo na to da za temu ovog rada odaberemo analizu sudskih odluka donetih u periodu do 2018. godine u 13 jurisdikcija koje su bile predmet razmatranja Izveštaja Arbitražnog komiteta Međunarodne advokatske komore iz 2018. godine (u daljem tekstu: Izveštaj IBA),⁷ među kojima je pet jurisdikcija koje su, kao i Srbija,⁸ svoje arbitražno zakonodavstvo oblikovale po uzoru na Model-zakon UNCITRAL-a (Belgija,

valutne klauzule kod ugovora o kreditu u švajcarskim francima i konverziji“, *Pravo i privreda* 4–6/2019, 458–490.

- 4 Vid. V. Pavić (2019), *op. cit.*, 396; U. Grušić (2020), *op. cit.*, 95; Stefan Jovanović, „Rešavanje o prigovoru nenadležnosti zbog ugovorene arbitraže u sudskoj praksi“, *Pravo i privreda* 2/2020, 275; Ljubica Milutinović, Milena Đorđević, „Medijacija i arbitraža“, *Bilten VKS* 2/2016, 295.
- 5 UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration, dostupan na: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf, 1. oktobar 2020. Srpski prevod Model-zakona UNCITRAL-a dostupan je u: Maja Stanivuković, *Međunarodna arbitraža*, Službeni glasnik, Beograd 2013, 303–324.
- 6 Zakon o ratifikaciji Njujorške konvencije o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 11/81.
- 7 Annulment of arbitral awards by state court: Review of national case law with respect to the conduct of the arbitral process, Report by the IBA Arbitration Committee, October 2018, dostupno na: <https://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=b4b532bb-90e1-40ab-ab3d-f730c19984fb>, 1. oktobar 2020.
- 8 Zakon o arbitraži, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 46/2006 (u daljem tekstu: ZA).

Nemačka, Singapur, Hong Kong i Španija),⁹ a preostalih osam su države čije se zakonodavstvo u određenoj meri razlikuje od Model-zakona UNCITRAL-a (Brazil, Engleska i Vels, Kina, Italija, SAD, Francuska, Švajcarska i Švedska). Istovremeno, reč je o državama koje su (sve) ratifikovale Njujoršku konvenciju¹⁰ i koje, prema dostupnim statistikama, predstavljaju „omiljeno mesto“ međunarodnih trgovačkih arbitraža,¹¹ kako prema mišljenju korisnika arbitražnih usluga,¹² tako i prema godišnjem izveštaju Međunarodnog arbitražnog suda Međunarodne trgovinske komore u Parizu (u daljem tekstu: Arbitražni sud MTK).¹³ Sudske odluke razmatrane u ovom radu citirane su prema sažecima tih odluka koji su sastavni deo Izveštaja IBA.¹⁴

- 9 Spisak svih jurisdikcija koje su usvojile arbitražno zakonodavstvo po uzoru na Model-zakon UNCITRAL-a dostupan je na: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration/status, 1. oktobar 2020.
- 10 Iako je predmet razmatranja ovog rada poništaj arbitražnih odluka u uporednoj praksi, činjenica da su sve navedene zemlje ratifikovale Njujoršku konvenciju nije bez značaja, s obzirom na to da su, po pravilu, razlozi za poništaj domaće arbitražne odluke isti ili slični razlozima za odbijanje priznanja koji su regulisani odredbama Njujorške konvencije i danas su na snazi u 166 država sveta. Spisak svih država koje su ratifikovale Njujoršku konvenciju dostupan je na: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/conventions/foreign_arbitral_awards/status2, 1. oktobar 2020.
- 11 O pojmu i značaju sedišta međunarodne arbitraže vid. Jelena Perović, „Sedište arbitraže u međunarodnoj trgovinskoj arbitraži“, *Pravo i privreda* 4–6/2018, 157–172; Andrea Nikolić, „Značaj izbora mesta arbitraže“, *Pravo i privreda* 4–6/2018, 441–456.
- 12 Prema istraživanju Kvin Meri Škole za arbitražno pravo Univerziteta iz Londona i advokatske kancelarije White & Case iz 2018. godine, pet najčešćih sedišta arbitraže su London, Pariz, Singapur, Hong Kong i Ženeva. Vid. 2018 International Arbitration Survey: The Evolution of International Arbitration, dostupno na: [http://www.arbitration.qmul.ac.uk/media/arbitration/docs/2018-International-Arbitration-Survey---The-Evolution-of-International-Arbitration-\(2\).PDF](http://www.arbitration.qmul.ac.uk/media/arbitration/docs/2018-International-Arbitration-Survey---The-Evolution-of-International-Arbitration-(2).PDF), 1. oktobar 2020.
- 13 Prema statističkom izveštaju Arbitražnog suda MTK (*ICC International Court of Arbitration*) za 2019. godinu Ujedinjeno kraljevstvo (pretežno London) je u čak 115 slučajeva izabrana kao mesto arbitraže. „Veliku četvorku“ po popularnosti izbora osim Ujedinjenog Kraljevstva čine i Francuska (108), Švajcarska (84) i SAD (49). Vid. ICC Dispute Resolution 2019 Statistics, <https://iccwbo.org/publication/icc-dispute-resolution-statistics/>, 1. oktobar 2020.
- 14 Autori sažetaka sudske prakse u Izveštaju IBA su: H. Verbist (za Belgiju), V. Galindez (za Brazil), E. Jacomy (za Kinu), A. Welsh (za Englesku i Vels), P. Pinsolle (za Francusku), T. Lörcher (za Nemačku), J. Rhie (za Hong Kong), M.

Tema ovog rada, međutim, neće biti razmatranje arbitražnih odluka po pitanju subjektivnog domašaja arbitražnog sporazuma, što je bila pretežna tema gore citiranih radova, već razmatranje uporednopravne sudske prakse o poništaju arbitražnih odluka, odnosno odbijanju priznanja, zbog navodnih nepravilnosti u upravljanju arbitražnim postupkom.¹⁵ Ove nepravilnosti mogle bi predstavljati razlog za poništaj arbitražne odluke donete u Republici Srbiji, prema odredbama Zakona o arbitraži, ukoliko je reč o nepravilnostima usled kojih stranka protiv koje je arbitražna odluka doneta nije bila uredno obavještena o imenovanju arbitra ili o arbitražnom postupku ili iz nekog drugog razloga nije mogla da iznese svoje stavove (član 58, stav 1, tač. 2); arbitražni postupak nije bio u skladu sa sporazumom o arbitraži, odnosno sa pravilima stalne arbitražne institucije kojoj je poverena organizacija arbitraže osim ako taj sporazum nije u suprotnosti sa nekom odredbom ovog zakona od čije primene stranke ne mogu odstupiti ili, ako takvog sporazuma nema, da sastav arbitražnog suda ili arbitražni postupak nisu bili u skladu sa odredbama ovog Zakona (član 58, stav 1, tač. 4). Istovremeno, uporedna iskustva pokazuju, da bi se neke od ovih nepravilnosti mogle podvesti i pod povredu javnog poretka kao razlog za poništaj arbitražne odluke o kojem sud vodi računa po službenoj dužnosti (član 58, stav 2, tač. 2).¹⁶ Svi ovi razlozi ujedno mogu dovesti i do odbijanja priznanja strane arbitražne odluke prema članu 66. Zakona o arbitraži, odnosno prema članu V Njujorške konvencije, i direktno proističu iz bitnih načela arbitražnog postupka formulisanih u članu 33 Zakona o arbitraži:

Cigogna (za Italiju), P. Tan (za Singapur), A. Lopez de Argumedo (za Španiju), J. Ragnwaldh (za Švedsku), M. Han (za Švajcarsku) i C. Amirfar (za SAD). Nazivi sudova u ovom radu preuzeti su iz Izveštaja IBA, radi lakšeg upućivanja čitalaca na citiranu sudsku praksu i njen izvor.

- 15 Neke od ovih nepravilnosti bile su predmet ranije analize sudske prakse domaćih sudova o poništaju arbitražne odluke koji, gotovo bez izuzetka, u ishodu potvrđuju osporene arbitražne odluke. Vid. Maja Stanivuković, „Poništaj arbitražne odluke u domaćoj sudskoj praksi“, *Arbitraža* 2006, 167–201.
- 16 Vid. Maxi Scherer, „Article V“, *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – Commentary* (ed. Reinmar Wolff), CH Beck-Hart-Nomos, München 2012, 291–292; Andrés Jana, Angie Armer, Johanna Klein Kranenberg, „Article V(1)(b)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010, 232–237. Više o povredi javnog poretka kao razlogu za poništaj, odnosno odbijanje priznanja arbitražne odluke vid. deo 4.7. ovog rada.

„(1) U postupku pred arbitražnim sudom stranke su ravnopravne.

(2) Arbitražni sud dužan je da svakoj stranci omogući da iznese svoje stavove i dokaze, kao i da se izjasni o radnjama i predlozima protivne stranke.“¹⁷

Razmatranje primera iz sudske prakse prethodno navedenih država od izuzetnog je značaja radi uspostavljanja smernica srpskim sudovima za buduća postupanja u predmetima po tužbama za poništaj arbitražnih odluka (ili u postupcima za priznanje arbitražnih odluka) u kojima bi tužilac mogao isticati neki od razloga koji su razmatrani u Izveštaju IBA. Istovremeno, pregled uporedne sudske prakse po ovom pitanju može poslužiti arbitrima i kao antidot protiv „paranoje pravičnog suđenja“¹⁸ u kojoj se neretko mogu naći i usled „gerilske taktike“ stranaka i njihovih zastupnika u arbitražnom postupku,¹⁹ ali i nedovoljnog samopouzdanja pri donošenju „hrabrih“ odluka koje, analiza će pokazati, tek na „dalekom štapu“ mogu ugroziti arbitražnu odluku.²⁰

17 Ova načela preuzeta su iz čl. 18 Model-zakona UNCITRAL-a, a isto previđaju i Brazilski zakon o arbitraži iz 1996. godine (čl. 21), Engleski zakon o arbitraži iz 1996. godine (čl. 33 st. 1 tač. a), Francuski zakonik o parničnom postupku iz 2005. godine (čl. 1485), Italijanski zakonik o parničnom postupku s izmenama iz 2006. godine (čl. 816 bis), Švajcarski zakon o međunarodnom privatnom pravu iz 1987. godine (čl. 182), Švedski zakon o arbitraži iz 1999. s izmenama iz 2019. godine (odeljak 24) i dr.

18 *Due process paranoia* je kovanica koja se danas često koristi u stručnim i naučnim radovima koji razmatraju teme upravljanja arbitražnim postupkom. *Due process paranoia* je jedan od razloga koji su korisnici arbitražnih usluga prepoznali kao manu arbitražnog postupka, a sastoji se u nespremnosti arbitara da donose stroge procesne odluke u strahu da će takvo postupanje imati za posledicu poništaj arbitražne odluke ili odbijanje njenog priznanja. Posledično, takvo postupanje dovodi do neefikasnosti arbitražnih postupaka i uvećanja troškova. Vid. 2018 International Arbitration Survey: The Evolution of International Arbitration; 2015 International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration. Više o tome vid. Sameer Sharma, „Due Process „Paranoia“: Turning Away from Judicial Attitudes and Looking for Answers Within Arbitration“, *The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* 84(4)/2018, 314–325.

19 Više o tome vid. Günther Horvath, Stephan Wilske (eds.), *Guerrilla Tactics in International Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 2013.

20 U kojoj meri postojeći međunarodni pravni okvir za arbitražu podržava „hrabre arbitre“, vid. Philippe Pinsolle, „The Need for Strong Arbitral Tribu-

Arbitri u Srbiji su dužni da vode postupak u skladu sa pravilima koje su stranke odredile (u institucionalnoj arbitraži to je pravilnik institucije i arbitražni sporazum), a za slučaj da su stranke propustile da sporazumno odrede pravila arbitražnog postupka, arbitražni sud može voditi arbitražni postupak na način koji smatra celishodnim, u skladu sa odredbama Zakona o arbitraži.²¹ Navedeno ovlašćenje, prema slovu Zakona, obuhvata i pravo arbitražnog suda da odlučuje o dopuštenosti, značaju i dokaznoj snazi predloženih i izvedenih dokaza.²²

Prethodno smo naveli koje zakonske odredbe mogu poslužiti kao razlozi za donošenje odluke o poništaju arbitražne odluke u Republici Srbiji zbog procesnih nepravilnosti, odnosno za odbijanje priznanja strane arbitražne odluke. Naša dalja razmatranja baviće se konkretizacijom (nekih od) mogućih procesnih nepravilnosti u arbitražnom postupku. Najpre ćemo izneti pravila koja se tiču tereta dokazivanja (2. deo rada) i gubitka prava na prigovor (3. deo) jer su od značaja za pravilno razumevanje ishoda sudskih postupaka koji su predmet analize u četvrtom delu rada.

2. TERET DOKAZIVANJA

Opšte je poznato pravilo da stranka koja nešto tvrdi mora to i da dokaže. Tako i pozivanje stranke na neki od razloga za poništaj arbitražne odluke, odnosno odbijanje priznanja, mora biti potkrepljeno adekvantim dokazima. Paušalno pozivanje stranke, na primer, na povredu prava da iznese svoje stavove, vodiće odbijanju tužbe za poništaj arbitražne odluke (ili usvajanju zahteva za priznanje) ukoliko stranka ne dostavi konkretne dokaze o šteti koja joj je takvim postupanjem arbitražnog veća pričinjena, odnosno ukoliko ne dokaže da bi arbitražna odluka potencijalno bila drugačija da je izostala navedena

nals“; *International Arbitration and the Rule of Law: Contribution and Conformity* (ed. A. Menaker), ICCA Congress Series No. 19, Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2017, 823–862.

21 Član 32, st. 1 i st. 3 ZA. U istom smislu vid. čl. 3, st. 2 Pravilnika Beogradskog arbitražnog centra (u daljem tekstu: BAC) i čl. 39, st. 2 Pravilnika o Stalnoj arbitraži pri Privrednoj komori Srbije (i daljem tekstu: Pravilnik SA). Ovo ovlašćenje arbitražnog suda više puta je potvrđeno i u razmatranoj uporednoj sudskoj praksi. Vid. *Record v. De Santis*, Court of Cassation, First Section, 17/02/2011, n. 3917, *Rivista arbitrato* 2011, 4, 653.

22 Član 32, st. 4 ZA.

procesna nepravilnost.²³ Dakle, uporedna praksa pokazuje da su sudovi spremni da dozvole priznanje strane arbitražne odluke, odnosno da odbiju tužbeni zahtev za poništaj domaće arbitražne odluke, sve i kad postoji neki od razloga za drugačiju odluku, ukoliko arbitražna odluka suštinski ne vređa prava stranke, odnosno ako povreda prava stranke nije uticala na konačan ishod spora (tzv. zahtev uzročnosti).²⁴

3. GUBITAK PRAVA NA PRIGOVOR

Tokom arbitražnog postupka stranke iznose svoje stavove kako u pisanim podnescima tako i usmeno na ročištu za usmenu raspravu. U oba slučaja, praksa pokazuje, moguće je, iako izuzetno retko, da arbitri svojim ponašanjem povrede pravila postupka ili pravo stranke da iznese svoje stavove (u daljem tekstu: povreda prava na odbranu).²⁵ Čak i u takvim slučajevima, ukoliko stranka propusti da tokom arbitražnog postupka iznese primedbu na postupanje arbitražnog veća, kasnije isticanje procesnih nepravilnosti u postupku za poništaj arbi-

23 Vid. Julian Lew, Loukas Mistelis, Stefan Kröll, *Comparative International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 2003, 675; *Ymca v. Comune Bardonecchia*, Court of Cassation, First Section, 08/01/2014, n. 131, *Giustizia Civile Massimario* 2014; High Court of Catalonia 56/2013, 07.10.2013; *Johnson v. Directory Assistants Inc.*, 797 F.3d 1294 (11th Cir. 2015); *Sandra Regina Mujol da Cruz Restaurante ME. v. Munique Empreendimentos e Participações Sociedade Ltda et al.*, Paraná Court of Appeals, District of Curitiba, 08.06.2016, Agravo de Instrumento No. 1.486.395–1, the Court Gazette 24. 06.2016; *Hugo Görner, Glas- und Kunststoffwarenfabrik v. Büchel Industriebeteiligungen GmbH*, Beijing No. 4 Intermediary People's Court, 30.11.2015, Te Zi No. 118; *A AS v. B. SAL*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 17.08.2015, n° 4A_54/2015, para. 4. 2; *KB v S & ors* [2016] 2 HKC 325, Hong Kong Court of First Instance (15.09.2015).

24 Vid. Christian Borris, Rudolf Hennecke, „Article V“, *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – Commentary* (ed. Reinmar Wolff), CH Beck-Hart-Nomos, München 2012, 286 *et seq*; M. Scherer (2102), 327–328; A. Jana, A. Armer, J. Klein Kranenberg (2010), 252–253; Patricia Nacimiento, „Article V(1)(d)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention*, (eds. Herbert Kronke *et al.*), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010, 298–299; UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration (u daljem tekstu: UNCITRAL Digest), 139–140, 174–175, <https://www.uncitral.org/pdf/english/clout/MAL-digest-2012-e.pdf>, 1. oktobar 2020.

25 M. Đorđević (2020), *op. cit.*, 333–360.

tražne odluke po pravilu vodi odbijanju tužbenog zahteva za poništaj.²⁶ U tom smislu i Zakon o arbitraži predviđa da:

„stranka koja, iako zna da neka odredba ovog zakona od čije primene stranke mogu da odustanu nije poštovana ili da neki uslov koji proističe iz sporazuma o arbitraži nije poštovan, nastavi da učestvuje u arbitražnom postupku, a da bez odlaganja nije stavila prigovor ili da nije stavila prigovor u predviđenom roku, gubi pravo na prigovor kojim se poziva na nepoštovanje te zakonske odredbe ili tog uslova.“²⁷

4. PROCESNE NEPRAVILNOSTI

Nemoguće je unapred obuhvatiti sve procesne nepravilnosti na kojima stranke mogu zasnivati tužbene zahteve za poništaj arbitražne odluke, odnosno zbog kojih se mogu protiviti njenom priznanju. Imajući to u vidu, u ovom delu rada smo obradili deset najčešće isticanih procesnih nepravilnosti u postupcima analiziranim Izveštajem IBA, a koje nisu obuhvaćene prethodnim radom autora.²⁸

26 Vid. *Villa Eros s.r.l. v. Edilizia GDM s.r.l.*, Milan Court of Appeal, First Section, 03/10/2013, n. 3615.

27 Član 43 ZA; čl. 4 Model-zakona UNCITRAL-a. U istom smislu vid. Gašo Knežević, Vladimir Pavić, *Arbitraža i ADR*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2013, 166; Emmanuel Gaillard, John Savage (eds.), *Fouchard Gaillard Goldman On International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, the Hague-Boston-London, 1999, 957; Margaret Moses, *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, Cambridge University Press, New York 2008, 193, 195; Gary Born, *International Arbitration: Law and Practice*, Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn, 2012, 319–320; J. Lew, L. Mistelis, S. Kröll, *op. cit.*, 684–686; C. Borris, R. Hennecke, *op. cit.*, 288–289; Patricia Nacimiento, „Article V(1)(a)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention*, (eds. H. Kronke *et al*), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010, 211–215; UNCITRAL Digest, *op. cit.*, 159, 177; *Ymca v. Comune Bardonecchia*, Court of Cassation, First Section, 08/01/2014, n. 131, *Giustizia Civile Massimario* 2014; *Société Editions Glenat S.A. v. Société France Animation S.A.*, Paris Court of Appeal, 1st chamber, Section c, 18.01.2007, n° 05/20604; The Svea Court of Appeal's judgment, 26.03.2015, case no. T 10470–10; *X. SA v. Y. SPRL*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Court, 02.05.2012, n°4A_16/2012, para. 3.3; *Gao Haiyan & Anor v Keeneye Holdings Ltd & Anor* [2012] 1 HKC 335, Hong Kong Court of Appeal (02.12.2011), *Rev. Arb.* (2007), 134.

28 Vid. M. Đorđević (2020), *op. cit.*

4.1. Onemogućeno učešće stranke u postupku

Nesporno je da će se pravo na odbranu stranke smatrati prekršenim ukoliko stranka nije uredno obavestena o postupku koji se protiv nje vodi, te je sprečena da u postupku učestvuje, zbog čega će arbitražna odluka doneta u takvom postupku biti poništena.²⁹ Ali, ako inicijalno neuredan poziv za ročište kasnije bude ispravljen odlaganjem ročišta i urednim pozivom za sledeće ročište, stranka se ne može u postupku za poništaj osnovano pozivati na povredu prava na odbranu.³⁰

Tuženom koji je svoju nameru da u postupku učestvuje jasno iskazao, iako nije u finansijskoj mogućnosti da predujmi troškove postupka, mora se dozvoliti učešće u postupku, u suprotnom, njegovo pravo na odbranu biće povređeno.³¹

4.2. Jezik postupka

Jedna od odlika arbitražnog postupka po kojoj se značajno razlikuje od parničnog jeste sloboda stranaka da izaberu jezik postupka.³² Posledično, ukoliko bi se postupak vodio na jeziku koji nije

29 *Sun Tian Gang v Hong Kong & China Gas (Jilin) Ltd* [2017] 1 HKC 69, Hong Kong Court of First Instance (21.09.2016); *Associazione comunità meneghina v. D.A. Giustizia civile Massimata*, Court of Cassation, First Section 14/09/2012, n. 15445, *Rivista arbitrato* 2013, 1, 117.

30 *L. e E.M. Salviato v. L'Igienica s.r.l.*, Milan Court of Appeal, First Section, 06/03/2013, n. 993.

31 High Court of Valencia 9/2015, 23.4.2015; High Court of the Basque Country 7/2016, 13.7.2016.

32 Član 35 Zakona o arbitraži, između ostalog, predviđ predviđa:

„(1) Stranke mogu sporazumno da odrede jezik ili jezike na kojima će se voditi arbitražni postupak, a ako takvog sporazuma nema o tome će odlučiti arbitražni sud, vodeći računa o mestu arbitraže i jeziku koje su stranke koristile u svom pravnom odnosu. [...]

(3) Jezik arbitraže primenjuje se na sve pismene izjave stranaka, na usmenu raspravu, na arbitražne odluke i druge akte arbitražnog suda osim ako se stranke drukčije sporazumeju ili ako u nedostatku takvog sporazuma arbitražni sud nije drukčije odlučio. [...]

U istom smislu vid. čl. 5 Pravilnika BAC i čl. 15 Pravilnika SA. Više o tome vid. Tibor Varady, *Language and Translation in International Commercial Arbitration*, TMC Asser Press, The Hague, 2006; M. Stanivuković (2013), *op. cit.*, 185–187; G. Knežević, V. Pavić, *op. cit.*, 122–124; Jelena Perović, „Jezik arbitražnog postupka u međunarodnoj trgovinskoj arbitraži“, *Liber Amicorum Gašo Knežević* (ur. T. Varady et al), Beograd 2016, 274–289.

ugovoren, takav postupak bi bio suprotan arbitražnom sporazumu što predstavlja jedan od razloga za poništaj arbitražne odluke.³³

Iako je značaj ugovorenog jezika arbitražnog postupka veliki, korišćenje drugog jezika u postupku neće nužno voditi poništaju, izuzev ako stranka ne razume jezik postupka, te nije u mogućnosti da razume podneske i dopise koji joj se u postupku dostavljaju.³⁴ Tako je u jednom slučaju pred nemačkim sudom potvrđena arbitražna odluka koja je doneta u postupku u kojem je moldavski jezik korišćen kao jezik korespodencije u postupku iako je bio ugovoren engleski jezik. Sud je smatrao da stranka nije uspela da dokaže na koji način je upotreba moldavskog jezika imala štetan uticaj na odluku; podnesci stranke na engleskom su bili prihvaćeni i razmatrani od strane arbitra tokom postupka i u odluci, a sama stranka nije prigovorila što se koristi moldavski jezik tokom arbitražnog postupka.³⁵

4.3. Neprihvatljivo postupanje arbitara

Opšte je poznato pravilo da se *ex parte* kontakti arbitra i stranke, nakon što je konstituisano arbitražno veće, smatraju neprimerenim i da mogu voditi kako zahtevima za izuzeće arbitra, tako i postupcima za poništaj arbitražne odluke. Primera radi, *ex parte* sastanci između arbitra i stranke radi raspravljanja osnovanosti predmeta spora i ocene dostavljenih dokaza sasvim sigurno će dovesti do poništaja arbitražne odluke.³⁶ Međutim, činjenica da je arbitar obavio telefonski razgovor samo sa punomoćnikom jedne od stranaka, ne znači sama po sebi da je drugoj stranci povređeno pravo na odbranu. Ovo naročito kada je sadržaj razgovora bio zahtev druge stranke da podnese komentare na nove dokaze koje je suprotna strana dostavila, a arbitar pozvao stranku da taj zahtev učini pisanim putem.³⁷

33 Član 58 st. 1 tač. 4 ZA. Vid. Higher Regional Court Cologne, 26.2.2014, File Number 19 Sch 12/13, *SchiedsVZ* 2014, 203. Više o tome vid. T. Varady, *op. cit.*, 190–221; A. Jana, A. Armer, J. Klein Kranenberg, *op. cit.*, 251–252; J. Perović (2016), *op. cit.*, 281–283.

34 M. Scherer (2102), *op. cit.*, 295.

35 Higher Regional Court Cologne, 26.02.2014, File Number 19 Sch 12/13, *SchiedsVZ* 2014, 203.

36 *Metropolitan Property and Cas. Ins. Co. v. J.C. Penney Cas. Ins. Co.*, 780 F.Supp. 885 (D.Conn.1991).

37 *X. v. Y.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 28.10.2008, n° 4A_294/2008, para. 3.

Prema stavu američke sudske prakse, *ex parte* komunikacija arbitra i punomoćnika jedne od stranaka neće biti razlog za poništaj odluke ukoliko ne postoje dokazi da su namere arbitra bile neprimjerne, kao i kada je priroda odnosa između arbitra i punomoćnika stranke u najboljem slučaju spekulativna.³⁸ Takođe, društveni kontakti arbitra i punomoćnika stranke na događajima koji isključuju razgovore o predmetnom arbitražnom postupku nisu razlog za poništaj arbitražne odluke.³⁹ Ovakve kontakte je nemoguće u potpunosti isključiti, naročito u zemljama, poput Srbije, u kojim je krug arbitražnih stručnjaka uzak.

Ukoliko arbitar odluči da mu je za rešavanje spora neophodno mišljenje veštaka o spornim činjenicama, a da je takav izveštaj moguće sačiniti samo nakon uvida veštaka u dokumenta koja se nalaze u posedu tuženog; te ako je tuženom naložio da dokumenta dostavi, što ovaj nije učinio, uprkos kontinuiranom instistiranju tužioca koji je ostao bez odgovora arbitra; i donese odluku kojom se odbija tužbeni zahtev zbog navodne nesaradnje tužioca u postupku izrade ekspertskeg mišljenja, nesporno je da je takvo ponašanje arbitra neprihvatljivo i da će ovakva odluka biće poništena jer je tužilac ostao uskraćen za pravo na odbranu, a arbitar bio taj koji se pasivno ponašao.⁴⁰

Ukoliko arbitar dovede stranku u zabludu navodeći da je određeni dokaz već u spisima predmeta, te da nema potrebe za dostavljanjem novih dokaza o tom pitanju, a onda iskoristi propust stranke da dostavi dodatne dokaze, dok navedeni dokaz koji postoji u spisima predmeta oceni kao dokaz koji sadrži indirektna saznanja (eng. *hearsay*), te samim tim kao nebitan,⁴¹ takva arbitražna odluka će takođe biti poništena.

4.4. Izostanak transkripta sa ročišta

Iako Zakon o arbitraži ne sadrži odredbu o obaveznosti vođenja zapisnika sa ročišta za usmenu raspravu, kao ni Pravilnik BAC-a (što je u skladu s uporednom praksom),⁴² to istovremeno ne znači da se zapisnici sa ročišta za usmenu raspravu ne vode na dobrovoljnoj os-

38 *RZS Holdings AVV v. PDVSA Petroleos S.A.*, 598 F.Supp.2d 762 (E.D.Va.2009), affirmed 383 Fed.Appx. 281.

39 *Nationwide Mut. Ins. Co. v. Home Ins. Co.*, 429 F.3d 640 (6th Cir. 2005).

40 High Court of Valencia 1/2014, 7.1.2014.

41 *Gulf Coast Indus. Workers Union v. Exxon Co.*, 70 F.3d 847 (5th Cir. 1995).

42 M. Stanivuković (2013), *op. cit.*, 227.

novi.⁴³ Zapisnik može imati različitu formu – od sumarnog zapisnika sa usmene rasprave koji priprema predsednik arbitražnog veća ili lice koje on ovlasti, preko video zapisa, audio zapisa, do transkripta koji u potpunosti odražava tok rasprave.⁴⁴

Pravilnik Stalne arbitraže u članu 32. stav 7 predviđa da će arbitražno veće, uz prethodnu konsultaciju sa strankama, odlučiti o načinu vođenja zapisnika i beleženja usmene rasprave, ako je njeno održavanje predviđeno.

Uobičajena praksa u međunarodnoj arbitraži je da se usmena ročišta snimaju i da se strankama dostavlja transkript sa ročišta. Ova praksa, međutim, ne predstavlja ujedno i obavezu arbitražnog veća. Zapisnik sa ročišta za usmenu raspravu može se dostaviti i u skraćenom formatu koji ne sadrži *telle-quelle* navode lica koja su saslušana na ročištu. Ispravna je odluka Švajcarskog federalnog suda kojom se nedostavljanje transkripta sa saslušanja svedoka ne smatra povredom prava na odbranu stranke niti je suprotno procesnom javnom poretku.⁴⁵

4.5. Prekoračenje ovlašćenja arbitara

Pravo stranke na odbranu će se smatrati povređenim ukoliko arbitražno veće donese odluku na osnovu činjenica i razloga koje stranke prethodno nisu isticale u postupku (kao npr. povreda neke odredbe ugovora), a arbitražno veće strankama nije pružilo priliku da se o njima izjasne.⁴⁶

U istom smislu izmena pravnog osnova, ili prekvalifikacija zahteva jedne od stranaka, bez pružanja prilike strankama da se o tome izjasne, može se smatrati razlogom za poništaj arbitražne odluke

43 G. Knežević, V. Pavić, *op. cit.*, 122.

44 *Ibid.*

45 *X. v. Fédération Equestre Internationale*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Court, 29.07.2010, n°4A_31/2010, para. 4.2.

46 *JVL Agro Industries Ltd v Agritrade International Pte Ltd* [2016] 4 SLR 768; [2016] SGHC 126; *GD Midea Air Conditioning Equipment Co Ltd v Tornado Consumer Goods Ltd and another matter* [2017] SGHC 193; *Zermalt Holdings SA v Nu-Life Upholstery Repairs* [1985] 2 EGLR 14 at para 15; *Lorand Shipping Ltd v Davof Trading (Africa) BV Ocean Glory, The* [2014] EWHC 3521 (Comm); *A. v. B. Limited, C. GmbH, D. Ltd and E. Ltd*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 30.09.2003, n° 4P.100/2003, para. 5 and 6.

(npr. preimenovanje zahteva za izmaklu dobit u zahtev za naknadu štete zbog propuštene prilike),⁴⁷ kao i zasnivanje odluke na pravnim razlozima koje stranke nisu mogle da predvide iz toka postupka, niti da se o njima izjasne.⁴⁸

Prethodno navedeni stavovi iz uporedne sudske prakse zahtevaju posebnu pažnju srpskih arbitara (i stranaka), s obzirom na to da, prema mišljenju autora, u srpskoj arbitražnoj praksi preovlađuje (u sudskoj praksi nepotvrđen) stav da su arbitri podjednako slobodni u (pre) kvalifikaciji zahteva stranaka kao sudije, te da je i arbitražni sud vezan samo činjeničnim navodima koje stranke iznose u toku postupka, a ne i pravnim osnovom, kao i da u arbitražnom postupku bez ograničenja važi maksima *iura novit curia*.⁴⁹ Ovakvo postupanje moglo bi dovesti u pitanje valjanost tako donete odluke zbog povrede prava na odbranu.⁵⁰

Istovremeno, valja napomenuti da se u uporednoj praksi zasnivanje odluke na tumačenju zakonske odrebe na koju se stranke pozivaju na način koji je „iznenađujući za stranke“ ne mora smatrati

- 47 *AKN and another v ALC and others and other appeals* [2015] 3 SLR 488; [2015] SGCA 18. Za suprotno mišljenje vid. *Saracena s.r.l. v. Rosalba Mezzorani*, Genova Court of Appeal, First Section, 17/01/2014, n. 57.
- 48 Higher Regional Court Munich, 05.10.2009, File Number 34 Sch 12/09, BeckRS 2011, 08217; *Apex Tech Investment Ltd. v Chuang's Development (China) Ltd.* [1996] HKCU 0479, Hong Kong Court of Appeal (15.03.1996); *Brunswick Bowling & Billiards Corp v Shanghai Zhonglu Industrial Co., Ltd* [2009] 5 HKC 1, Hong Kong Court of First Instance (10.02.2009); *A. Ltd. v. Republic of Turkey*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 18.10.2004, Ministry of Energy and Natural Resources, n°4P_104/2004, para. 5.4; *X. v. Y.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 9.2.2009, n° 4A_400/2008, para. 3.
- 49 Ovakva razmišljanja nalaze svoje uporište u italijanskoj, španskoj i švajcarskoj sudskoj praksi, ali su većim delom ili u potpunosti suprotna sudskoj praksi u drugim zemljama čija se zakonodavstva baziraju na Model-zakonu UNCITRAL-a (Nemačka, Singapur i Hong Kongu), kao i kineskoj i francuskoj sudskoj praksi. Vid. prethodno navedene sudske odluke. O prihvaćenosti načela *iura novit curia* načela u španskoj i švajcarskoj sudskoj praksi koja se tiče arbitražnog postupka vid. High Court of Madrid 17/2016, 10.2.2016; *Bank Saint Petersburg PLC v. ATA Insaat Sanayi ve Ticaret Ltd.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 2.3.2001, n° 4P_260/2000, para. 6.
- 50 Više o tome vid. M. Scherer (2102), *op. cit.*, 307–309; Julian Lew, „*Jura Novit Curia and Due Process*“, dostupno na: <https://www.scribd.com/document/131683916/Jura-Novit-Curia-and-Due-Process-pdf>, 1.10.2020; Gabrielle Kaufmann-Kohler, „The Arbitrator and the Law: Does He/She Know It? Apply It? How? And a Few More Questions,“ *Arbitration International* 21/4 (2005), 631–638; M. Stanivuković (2013), *op. cit.*, 251–254.

povredom prava na odbranu,⁵¹ kao ni citiranje sudske prakse i stavova pravne doktrine na koje se stranke nisu pozivale u svojim podnescima a koji se tiču pitanja o kojima su stranke imale mogućnost da se izjasne.⁵² Takođe, isticanje pogrešnog tumačenja i primene određene pravne doktrine koja je deo merodavnog prava (npr. *venire contra factum proprium*) neće se smatrati razlogom za poništaj arbitražne odluke jer sud u postupku za poništaj arbitražne odluke nije ovlašćen da razmatra odluku u meritumu.⁵³

Arbitražna odluka može biti doneta i na osnovu pravičnosti (*ex aequo et bono*), ali samo kada su stranke na to izričito ovlastile arbitre.⁵⁴ Ukoliko arbitri donesu odluku na osnovu pravičnosti, a stranke ih nisu na to izričito ovlastile, takva odluka može predstavljati razlog za poništaj ili odbijanje priznanja arbitražne odluke (zbog prekoračenja mandata arbitara, ili zbog povrede javnog poretka),⁵⁵ ali se od stranke koja zahteva njen poništaj traži da dostavi dokaze u čemu se ta povreda sastoji.⁵⁶

4.6. Nedostaci u obrazloženju odluke

Pravo na obrazloženu sudsku odluku smatra se neodvojivim delom prava na pravično suđenje kako u praksi Evropskog suda za ljudska prava, tako i u praksi srpskih sudova.⁵⁷ Pravo na obrazloženu presudu – pravo na poznavanje bitnih razloga i jasno obrazloženih stavova suda

- 51 Higher Regional Court Stuttgart, 30.7.2010, File Number 1 Sch 3/10, *Schieds-VZ* 2011, 49.
- 52 *S Co v B Co* [2014] 6 HKC 421, Hong Kong Court of First Instance (24.07.2014).
- 53 High Court of Madrid 17/2016, 10.2. 2016.
- 54 Član 49, st. 2 ZA; čl. 34, st. 4 Pravilnika BAC-a; čl. 42, st. 4 Pravilnika SA. Više o tome vid. G. Knežević, V. Pavić, *op. cit.*, 138–139.
- 55 Vid. M. Scherer (2102), *op. cit.*, 321, 322.
- 56 *C. and D. v. X. AG*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 26.11.2012, A. Ltd, B. Ltd, n°4P.129/2002, para. 8.
- 57 Pravo na pravično suđenje zajemčeno je članom 32 stav 1 Ustava Republike Srbije i članom 6 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja čini sastavni deo srpskog prava. Ovo pravo obuhvata i pravo na obrazloženu sudsku odluku. Više o tome vid. Lj. Milutinović, „Pravo na obrazloženu presudu kao deo prava na pravično suđenje“, *Bilten VKS* 3/2019, 58–92; Goran Dajović, Bojan Spaić, „Doktrina „četvrtne instance“ i pravo na obrazloženu presudu u praksi Evropskog suda za ljudska prava“, *Analiz PFB* 3/2019, 165–183; Goran Ilić, „Pravo na obrazloženu sudsku odluku“, *Crimen* (II) 2/2011, 232; Odluka Ustavnog suda Srbije UŽ-5291/2010 od 28.2.2013.

o činjeničnim i pravnim pitanjima na osnovu kojih je presuda doneta – zasnovano je na principu vladavine prava a tiče se zaštite pojedinca od proizvoljnog (arbitrarnog) presuđivanja.⁵⁸

Obavezni deo arbitražne odluke u većini zemalja čini i obrazloženje odluke. Međutim, za razliku od parničnog postupka, u arbitražnom postupku je moguće da stranke sporazumom isključe obavezu arbitražnog veća da obrazloži svoju odluku.⁵⁹ Sumarno obrazložene arbitražne odluke moguća su posledica donošenja odluka po pravilima o ubrzanom arbitražnom postupku koja se primenjuju na sporove manje vrednosti.⁶⁰

Stranke će nekad, rukovođene zahtevima efikasnosti, ovlastiti arbitre da odluku donesu bez obrazloženja. Ipak, takve zahteve stranaka sasvim retko srećemo u arbitražnoj praksi, izuzev kad je reč o odlukama na osnovu poravnjanja stranaka, koje po slovu zakona ne moraju sadržati obrazloženje.⁶¹ To je i logično s obzirom na to da arbitražna odluka bez obrazloženja sprečava kako njeno pravilno razumevanje, tako i njeno preispitivanje u eventualnom postupku za poništaj.⁶² Slažemo se da samo „snagom iznetih argumenata i sadržinom obrazloženja, građanin će se uveriti (ili neće) u ispravnost odluke ili će mu do kraja ostati nejasno zašto je doneta odluka odgovarajuće sadržine.“⁶³

Iako je materijalnom pravnosnažnošću obuhvaćena samo izreka arbitražne odluke, kao i sudske, obrazloženje arbitražne odluke ne gubi na značaju jer ono opravdava izreku. Stoga, za arbitražnu odluku, kao i

58 U istom smislu vid. B. Spaić, G. Dajović, *Pravo na obrazloženu presudu, praksa Evropskog suda za ljudska prava*, Centar za demokratsku tranziciju – Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju, Podgorica 2016, 33.

59 Član 53, st. 1 ZA. U istom smislu čl. 45 st. 1 tač. c Pravilnika SA predviđa da obrazloženje arbitražne odluka sadrži zahteve stranaka, hronologiju spora, stavove i relevantne navode stranaka o razmatranim činjeničnim i pravnim pitanjima, dokaze koji su podneti i izvedeni, pravo i pravila koji su primenjeni i razloge zbog kojih je odlučeno u izreci. Član 45, st. 2 pak potvrđuje da odluka ne mora biti činjenično i pravno obrazložena ako su stranke izjavile da to ne traže. Slično predviđa i čl. 37 Pravilnika BAC-a.

60 Član 61, st. 2 Pravilnika SA.

61 Vid. čl. 54, stav 2 ZA.

62 U istom smislu o značaju obrazloženja sudske odluke vid. G. Dajović, B. Spaić (2019), 168–169.

63 Lj. Milutinović (2019), *op. cit.*, 58.

za sudsku, važe zato isti standardi u pogledu obrazloženja. Obrazloženje odluke mora biti potpuno, precizno, jasno i adekvatno.⁶⁴ Međutim, nedostaci u obrazloženju nemaju iste posledice u parničnom i arbitražnom postupku. Dok nedostaci u obrazloženju sudske odluke u parničnom postupku mogu predstavljati bitnu povredu postupka i voditi njenom ukidanju od strane višeg suda, takvi nedostaci u obrazloženju arbitražne odluke sasvim izuzetno mogu predstavljati razlog za njen poništaj.⁶⁵ Ovo i ne čudi s obzirom na to da je arbitražna odluka u najvećem broju zemalja snabdevena snagom konačnosti, te da ne podleže sudskom preispitivanju u meritumu.⁶⁶

Kada se tužba za poništaj arbitražne odluke poziva na nedostatak obrazloženja, zadatak sudije nije da preispituje kvalitet datog obrazloženja i ispravnost donete odluke po pitanjima materijalnog prava,⁶⁷ već samo da konstatuje da li odluka ima obrazloženje i da li su u njemu navedeni svi zahtevi stranaka i da li je o njima barem sumarno odlučeno.⁶⁸ Činjenica da odluke arbitara o zahtevima stranke nisu u skladu sa željama stranke koja zahteva poništaj ne vode automatski zaključku da arbitražna odluka nije obrazložena.⁶⁹ Ne traži se od arbitražnog veća da se o svakom činjeničnom i pravnom zahtevu stranke

64 Obrazloženje (sudske) odluke je potpuno ako je „obuhvatilo sve odluke koje su navedene u izreci, navodeći razloge o utvrđenom činjeničnom stanju, analizu i ocenu izvedenih dokaza, razloge o svakom pojedinačnom zahtevu, kao i one o neprihvaćenim predlozima stranaka i razlozima njihovog odbijanja.“ Vid. Lj. Milutinović (2019), *op. cit.*, 67. Obaveza potpunosti obrazloženja sledi i iz Kontrolne liste za donošenje arbitražne odluke BAC-a koja, između ostalog, predviđa da: „Arbitražna odluka treba da reši sva sporna pitanja i zahteve stranaka (koje bi trebalo jasno i precizno navesti u obrazloženju arbitražne odluke), uključujući i poslednje formulisane tužbene zahteve stranaka“ (tač. 7 B). U istom smislu vid. ICC Award Checklist, tačka 7 V, <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/04/ICC-Award-Checklist-English.pdf>, 1. oktobar 2020.

65 Iskustvo autorke pokazuje da su arbitražne odluke u koje je imala uvid u najvećem broju slučajeva detaljno i kvalitetno obrazložene.

66 Član 64 ZA: „(1) Domaća arbitražna odluka ima snagu domaće pravnosnažne sudske odluke i izvršava se u skladu sa odredbama zakona koji uređuje izvršni postupak. (2) Strana arbitražna odluka ima snagu domaće pravnosnažne sudske odluke pošto je prizna nadležni sud Republike.“

67 *T.S. Ltd v. E.S. s.p.a.*, Milan Court of Appeal, First Section, 03/10/2017.

68 *Management Service bvba v. Vlaamse Media Maatschappij*, Court of Appeal Brussels, 06.12.2011, *b-Arbitra*, 2014/1, 215–219.

69 *NV E. v. receivers of N.V. I.C.*, Court of Appeal of Antwerp, 2nd Chamber, 15.3.2000, *Algemeen Juridisch Tijdschrift*, 2000–01, 913–917.

detaljno izjasni, ukoliko je takav zahtev bio irelevantan za odlučivanje u konkretnom predmetu, a što sledi iz obrazloženja odluke.⁷⁰

Prema stavu engleske sudske prakse, samo propust arbitražnog veća da se u odluci izjasni o fundamentalno bitnim pitanjima može se smatrati ozbiljnom povredom postupka koja daje pravo na poništaj arbitražne odluke.⁷¹ Propust arbitražnog veća da se izjasni o svakom podnetom dokazu i opredeli po pitanju njegove dokazne snage, neće se smatrati povredom pravila postupka.⁷² U prilog ovakvom stanovištu navodi se:

„Ovo je tako iz 4 razloga: 1) dužnost arbitražnog veća je da odluči o svim bitnim pitanjima koja su pred njega postavljena na odlučivanje i da da svoje razloge za takve odluke, a ne da razmatra svaki stav koji je stranka iznela u odnosu na ta pitanja, niti da komentariše svaki podneti dokaz; 2) ocena dokazne snage izvedenih dokaza je u isključivoj nadležnosti arbitražnog veća; 3) ukoliko arbitražno veće nije ukazalo na pojedine dokaze u obrazloženju odluke, to može biti posledica mnogobrojnih razloga. Da bi sud izveo zaključak zašto je arbitražno veće propustilo to da učini to bi zahtevalo ocenu svih izvedenih dokaza, što je uloga arbitražnog veća a ne suda; 4) sud treba da ispita samo da li je pravo na pravično suđenje stranaka povređeno, a ne i da li je arbitražno veće donelo ispravnu odluku u pogledu određenih činjenica.“⁷³

U istom smislu francuski sud ističe da arbitražno veće nije dužno da detaljno navede sve argumente stranaka u obrazloženju odluke niti da posveti po jedan pasus odluke svakom istaknutom argumentu.⁷⁴

70 Q. v. C., Court of First Instance of Liege, 06.03.1984, *Jurisprudence de Liege*, 1984, 197–200; The Svea Court of Appeal's judgment, 14.11.2011, case no T 7449–10.

71 *Fidelity Management SA v Myriad International Holding BV*, 09.06.2005, [2005] EWHC 1193 (Comm); *Ascot Commodities NV v. Olam International Ltd*, [2002] C.L.C. 277.

72 *World Trade Corporation v Czarnikow Sugar* [2005] 1 Lloyd's Reports 422; *Schwebel v Schwebel* [2011] 2 AER (Comm) 1048 at para 23.

73 *UMS Holding Limited & Others v Great Station Properties S.A.* [2017] EWHC 2398 at para 28

74 *Société Aurilier SA and others v. Société ITM Entreprises SA*, Paris Court of Appeal, 1st Chamber, 30.03.2006, n°2004/19639, *Rev. Arb.* (2006), 484.

Zadatak arbitražnog veća je da odluči o tužbenom zahtevu stranke, a ne da se izjasni o svakom argumentu koji stranka iznosi u prilog osnovanosti svog tužbenog zahteva.⁷⁵

U švedskoj sudskoj praksi prevladuje stav da razlozi koji se tiču obrazloženja arbitražne odluke mogu dovesti do poništaja arbitražne odluke samo ukoliko je obrazloženje u potpunosti izostalo.⁷⁶ Ovakav decidan stav može se objasniti i činjenicom da obrazloženje odluke ne čini obavezni deo arbitražne odluke prema Švedskom zakonu o arbitraži (odeljak 31).⁷⁷

Američka sudska praksa takođe, sasvim izuzetno dozvoljava poništaj arbitražne odluke zbog nedostataka u obrazloženju. Tako čak i kada iz spisa predmeta nesumljivo proizlazi da arbitri nisu bili profesionalno kompetenti za rešavanje spora, dokle god sudija iz odluke može da zaključi da je spor rešen i da identifikuje samo rešenje spora, sud će potvrditi arbitražnu odluku.⁷⁸

U uporednoj sudskoj praksi nalazimo i primere gde je arbitražna odluka poništena zbog nezadovoljavajućeg obrazloženja. U jednom slučaju iz nemačke sudske prakse stranka je podnela tužbu za poništaj arbitražne odluke kojom je odbijen njen zahtev za naknadu štete kao nedovoljno dokazan, smatrajući da je arbitražno veće povredilo njeno pravo na odbranu tako što u odluci nije navelo, niti je uzelo u razmatranje, veliki broj činjenica koje je stranka iznela u postupku, a koje se tiču štete koju je pretrpela. Kako je iz odluke arbitražnog veća sud zaključio da je arbitražno veće zaista u potpunosti zanemarilo podneske tužioca koji su od značaja za donošenje odluke, sud je ovu odluku poništio.⁷⁹ Poništena je i odluka arbitražnog veća koja je određene činjenice označila kao nesporne, iako je o njima zapravo postojao spor između stranaka, što se iz podnesaka moglo zaključiti.⁸⁰ S obzirom na

75 *Compagnie Honeywell S.A. v. Computacion Bull de Venezuela CA*, Paris Court of Appeal, 1st Chamber, 21.06.1990, *Rev. Arb.* (1991), 96. U istom smislu vid. *Kempinski Hotels SA v PT Prima International Development* [2011] 4 SLR 633; [2011] SGHC 171; *AQU v AQV* [2015] SGHC 26.

76 The Svea Court of Appeal's judgment, 20.6.2013, case no T 10913-11.

77 Vid. The Svea Court of Appeal's judgment, 7.12.2006, case no T 5044.

78 *IDS Life Ins. Co. v. Royal Alliance Associates, Inc.*, 266 F.3d 645 (7th Cir. 2001)

79 Higher Regional Court Frankfurt, 06.05.2010, File Number 26 Sch 4/10, *BeckRS* 2013, 22822.

80 Federal Supreme Court, 26.09.1985, File Number III ZR 16/84, *NJW* 1986, 1436.

to da je i ovde arbitražno veće suštinski zanemarilo navode jedne stranke, opravdana je odluka suda da je u takvom slučaju učinjena povreda prava na odbranu stranke.⁸¹

Gore navedene odluke, međutim, ne znače da nemačka sudska praksa odstupa od prethodno citiranih stavova iz uporedne prakse. Naprotiv, jednoobrazan stav nemačke sudske prakse je da je arbitražno veće dužno da uzme u obzir sve činjenice slučaja prilikom donošenja odluke, ali nije dužno da one činjenice koje smatra nebitnim navodi u svojoj odluci.⁸² Činjenica da se arbitražno veće nije u odluci izjasnilo o nekim od navoda stranaka, ne znači da ti navodi nisu uzeti u obzir, te da je povređeno pravo na odbranu stranke.⁸³

Drugačija je situacija kada arbitražno veće uopšte ne odluči o nekom od zahteva protivtužioca.⁸⁴ Prema stavu baskijskog suda, tada ima mesta poništaju arbitražne odluke zbog povrede prava na odbranu i povrede procesnog javnog poretka jer odluka mora biti logična, dobro obrazložena i u skladu sa zahtevima stranaka.⁸⁵ Nešto drugačiji pristup iznet je u odluci suda u Madridu koji je odbio da poništi arbitražnu odluku iz razloga što arbitražno veće nije odlučilo o prigovoru tuženog (*exception non adimpleti contractus*).⁸⁶ Prema mišljenju ovog suda, pozivanje na ovaj razlog za poništaj bilo je zadocnelo jer stranka koja smatra da arbitražno veće nije odlučilo o svim zahtevima u arbitražnom postupku ima mogućnost da zahteva donošenje dopunske

81 Iz istih razloga ukoliko arbitražno veće pogrešno zaključi da među strankama postoji sporazum o metodu odmeravanja naknade štete, takva arbitražna odluka biće poništena jer je njeno obrazloženje zasnovano na pogrešnoj pretpostavci. Vid. The Svea Court of Appeal's judgment, 31.10.2017, case no T 6247–15.

82 Higher Regional Court Munich, 20.04.2009, File Number 34 Sch 17/08, *BeckRS* 2009, 12100; Higher Regional Court Frankfurt, 28.10.2010, File Number 26 SchH 3/09, *BeckRS* 2010, 29009; Federal Supreme Court, 14.05.1992, File Number III ZR 169/90, *NJW* 1992, 2299.

83 Higher Regional Court Munich, 20.04.2009, File Number 34 Sch 17/08, *BeckRS* 2009, 12100. U istom smislu vid. The Svea Court of Appeal's judgment, 25.08.2008, case no T 1926–07.

84 U ovoj situaciji, prema odredbi člana 60 Zakona o arbitraži, sud pred kojim je podneta tužba za poništaj mogao bi da, na zahtev stranke, zastane sa postupkom da bi omogućio arbitražnom sudu da preduzme radnje koje oceni kao potrebne da bi se otklonili razlozi za poništaj.

85 High Court of the Basque Country 14/2015, 2.12.2015.

86 High Court of Madrid 26/2015, 6.4.2015.

odluke. Ukoliko to propusti, smatraće se da je prihvatila odluku takvu kakva je.⁸⁷ Smatraće se da je arbitražno veće odlučilo o svim zahtevima stranaka i kada u izreci stoji da se tužbeni zahtev „delimično usvaja“⁸⁸ ili kada su izrekom eksplicitno odbijeni „svi drugi zahtevi“.⁸⁹

Iako je Švajcarska opšte poznata kao jedna od „najprijateljskijih“ država u odnosu na arbitražno postupanje, u kojoj stranke čak mogu, pod određenim uslovima, i da se unapred odreknu od prava da zahtevaju poništaj odluke,⁹⁰ analiza švajcarske sudske prakse otkriva i primere u kojima je razlog za poništaj arbitražne odluke bilo neadekvatno obrazloženje. Tako je u jednom slučaju poništena odluka o nadležnosti jer, prema mišljenju suda, arbitražna odluka nije sadržala relevantnu činjeničnu građu na osnovu koje bi u konkretnom slučaju moglo da

87 *Ibid.*

88 *X. v. Association Internationale Y Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 5.3.2010. n° 4A_524/2009, para. 3.*

89 *A., v. B., Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 10.12.2012, n°4A_635/2012, para. 4; X. Ltd., Y. Corps, Z, v. A., Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 30.03.2007, n°4P.206/2006, para. 6.*

90 Vid. Čl. 192(1) Zakona o MPP Švajcarske. U istom smislu vid. odeljak 51 Zakona o arbitraži Švedske i član 1522 Zakonika o parničnom postupku Francuske.

Imajući u vidu značaj sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP) za srpsku sudsku praksu, važno je napomenuti i da je ESLJP imao priliku da se izjasni o usklađenosti ovakve odredbe švajcarskog zakona sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (EKLJP), te da je u slučaju *Tabbane v. Switzerland* odlukom od 1. marta 2016. godine zaključio da ova odredba nije u suprotnosti sa članom 6. stav 1 EKLJP, naročito ukoliko je reč o tzv. dobrovoljnoj (trgovinskoj) arbitraži. Vid. Nathalie Voser, Anya George, „ECtHR: Waiver of Recourse Against International Arbitral Award Not Incompatible with ECHR“, blog od 31.3.2016, <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2016/03/31/ecthr-waiver-of-recourse-against-international-arbitral-award-not-incompatible-with-echr/>, 1. oktobar 2020.

Za donekle različit pristup ESLJP kada je reč o tzv. obaveznoj arbitraži (najčešće sportska arbitraža), vid. Amelia Kelly, „Human Rights and Arbitration: A discussion between the President of the European Court of Human Rights and Neil Kaplan“, blog od 30.11.2020, <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/11/30/human-rights-and-arbitration-a-discussion-between-the-president-of-the-european-court-of-human-rights-and-neil-kaplan/>, 1. decembar 2020; Giulio Palermo, Celia Cañete, „ECtHR and Arbitration: A New Framework Emerges for the Organisation of Dispute Resolution in Sports?“, blog od 18.4.2020, <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/04/18/ecthr-and-arbitration-a-new-framework-emerges-for-the-organisation-of-dispute-resolution-in-sports/>, 1. oktobar 2020.

se utvrdi da li je jedna od stranaka vezana arbitražnim sporazumom, odnosno da li ima sposobnost da bude stranka, te da li je pravni sledbenik druge stranke. Ukoliko se odluka o nadležnosti donosi u formi arbitražne odluke, arbitražno veće mora da ispita sve činjenice koje su od značaja za donošenje takve odluke i onda kada su neke od tih činjenica relevantne za donošenje odluke u meritumu.⁹¹ Arbitražno veće se ne sme zadovoljiti samo *prima facie* ocenom dokaza pri donošenju odluke o nadležnosti. Uostalom, arbitražno veće nije dužno da donese posebnu odluku o nadležnosti, već o tome može odlučiti i u konačnoj odluci. Ukoliko su dokazi od kojih zavisi odluka o nadležnosti i odluka o meritumu međusobno isprepleteni, načelo procesne ekonomije ne opravdava bifurkaciju (razdvajanje) postupka, stoji u obrazloženju ove odluke.⁹²

S druge strane, u odluci po tužbi za poništaj arbitražne odluke u kojoj je istaknuta povreda prava na odbranu jer je obrazloženje odluke sadržalo puno grešaka, a nije razmatralo neke od argumenata stranke, Švajcarski federalni tribunal je potvrdio stav da pravo na odbranu ne uključuje i pravo na obrazloženu odluku⁹³ i da, iako arbitražna veća imaju minimalnu obavezu da čuju i ispituju pravno relevantne navode stranaka, to ne znači da oni moraju u odluci izričito razmatrati svaki argument stranaka.⁹⁴ Prema mišljenju suda, čak i očigledno pogrešni zaključci arbitražnog veća nisu, sami po sebi, dovoljni da bi se poništila

91 A. v. B., Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 09.03.2005, n°4P.226/2004, para. 4–5.

92 Bifurkacija postupka (podela postupka u dve ili više faza) podrazumeva da se u različitim fazama raspravlja i odlučuje o različitim pravnim pitanjima koja su predmet spora. Reč je o jednoj od tehnika upravljanja postupkom koja je u međunarodnoj praksi u širokoj upotrebi. Tako se različitim odlukama donetim u različitim fazama postupka može odlučivati o nadležnosti, pravnom osnovu, visini tužbenog zahteva, troškovima itd. Na ovaj način se obezbeđuje koncentrisanija rasprava o svakom od ovih pitanja, što je naročito korisno u kompleksnim slučajevima u kojima stranke dostavljaju i po nekoliko hiljada dokaza i više nalaza i mišljenja veštaka. Više o tome vid. M. Stanivuković (2013), *op. cit.*, 207–208.

93 Vid. *FC A. v. Trabzonspor Kulübü Derneği and Turkish Football Federation (TFF)*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Court, 19.04.2011, n°4A_404/2010, para. 5; *U. V., W. and X. SA v. Y. and Z*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 23.01.2012, n° 4A_526/2011, para. 3.2.

94 *A. GmbH. v. B. SA*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 29.1.2010, n°4A_550/2009, para. 5.

arbitražna odluka u međunarodnoj arbitraži. Iako pravo na odbranu uključuje pravo na učešće u arbitražnom postupku, ono ne garantuje pravo na ispravnu odluku.⁹⁵ U tom smislu, sve i da je obrazloženje arbitražne odluke u potpunosti apsurdno, to se ne bi smatralo dovoljnim da se takva odluka poništi jer arbitrarnost nije razlog za poništaj arbitražne odluke, ističe švajcarski sud.⁹⁶

Analiza švajcarske sudske prakse tako potvrđuje pravilo iz uporedne prakse da arbitražno veće ne mora da odluči o svim argumentima stranaka, ali da u obrazloženju odluke mora da iznese svoje stavove o pitanjima koja su relevantna za odluku.⁹⁷ Ovo se posebno ističe ako je tim pitanjima samo arbitražno veće dalo naročit značaj odlukom da se izvrši bifurkacija postupka (u konkretnom slučaju bilo je reči o ugovornim odredbama o ograničenju odgovornosti),⁹⁸ odnosno ako bi od odgovora na to pitanje zavisio celokupni ishod postupka (npr. odluka o prigovoru zastarelosti potraživanja).⁹⁹

4.7. Povreda javnog poretka

U arbitražnoj teoriji i praksi uobičajeno je razlikovanje javnog poretka na materijalni i procesni.¹⁰⁰ Povreda bilo kojeg od njih može dovesti do poništaja arbitražne odluke ili odbijanja njenog priznanja,

- 95 *Ibid.* U istom smislu vid. *X. Ltd. v. Y GmbH*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 23.04.2013, n°4A_672/2012, para. 3.1.
- 96 *X. S.p.A v. Club Y. and Z.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 26.01.2017, n° 4A_716/2016, para. 3.
- 97 *A. SA v. B. C. D. E. F. G. H. I J. (Association K.) and Federation L.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 15.07.2015, n° 4A_246/2014, para. 6.3.2; *Fenerbahçe Spor Kulübü v. Union des Associations Européennes de Football (UEFA)*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 16.10.2014, n° 4A_324/2014, para. 5.2; *X. Limited v. Y. Limited*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 17.4.2013, n°4A_669/2013, para. 3; *X. v. Y. Inc.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 26.5.2010, n°4A_433/2009, para. 2.1, 2.4.1 and 2.4.2; *ENUSA Industrias Avanzadas S.A. v. Lipo Chemicals Inc.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 10.12.2007, n°4A_352/2007, para. 5.3.
- 98 *X. v. Y.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 4.2.2014, n°4A_460/2013, para. 3.2 and 3.3.
- 99 *X. GmbH v. Y. Sàrl*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 16.5.2011, n° 4A_46/2011, para. 4.1.3; *X. v. ATP Tour*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 22.03.2007, n°4P.172/2006, para. 4.1 and 5.
- 100 E. Gaillard, J. Savage (eds.), *op. cit.*, 957–962; Jean-François Poudret, Sébastien Besson, *Comparative Law of International Arbitration*, Thomson Sweet

iako su takvi slučajevi u praksi izuzetno retki. Ovo i ne čudi s obzirom da se stranke na javni poredak najčešće pozivaju u nedostatku drugih razloga za osporavanje arbitražne odluke.¹⁰¹

Pogrešno primenjeno materijalno pravo, samo po sebi, ne predstavlja povredu materijalnog javnog poretka niti može predstavljati razlog za poništaj arbitražne odluke,¹⁰² osim u pojedinim pravnim sistemima a i tamo sasvim izuzetno (npr. Engleska).¹⁰³ Da bi postojala povreda materijalnog javnog poretka nije dovoljno da su povređene imperativne norme merodavnog prava, već da se odlukom vređaju osnovne vrednosti pravnog poretka zemlje sedišta arbitraže,¹⁰⁴ odnosno da je odluka takva da „šokira razum“.¹⁰⁵

Povreda materijalnog javnog poretka može postojati, prime-ra radi, kada arbitri povrede načelo *pacta sunt servanda* i to tako što odbiju da primene ugovornu odredbu kojom smatraju da su stranke obavezane, ili zahtevaju od stranke da postupi u skladu sa ugovornom odredbom za koju smatraju da nije obavezujuća.¹⁰⁶

Različito tumačenje jednog od četiri dostavljena ugovora, ne smatra se, povredom materijalnog javnog poretka.¹⁰⁷ Povreda ne po-

& Maxwell, London 2007, 755 *et seq*; UNCITRAL Digest, *op. cit.*, 161–163, 183–184.

101 Dirk Otto, Omaia Elwan, „Article V(2)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention*, (eds. H. Kronke *et al*), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010, 365.

102 M. Stanivuković (2013), *op. cit.*, 266; G. Knežević, V. Pavić, *op. cit.*, 165; Nigel Blackaby *et al*, *Redfern and Hunter on International Arbitration*, Oxford University Press, Oxford 2009, 606, 609; M. Moses, *op. cit.*, 193–194; J.F. Poudret, S. Besson, *op. cit.*, 755 *et seq*; G. Born, *op. cit.*, 322; J. Lew, L. Mistelis, S. Kröll, *op. cit.*, 678; M. Scherer (2102), *op. cit.*, 323–324; Mareike Paulsson, *The 1958 New York Convention in Action*, Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2016, 170,171; UNCITRAL Digest, *op. cit.*, 140–141, 184.

103 Vid. čl. 69 Engleskog zakon o arbitraži. Više o tome vid. N. Blackaby *et al*, *op. cit.*, 609–610; M. Moses, *op. cit.*, 196 *et seq*; G. Born, *op. cit.*, 329 *et seq*; J. Lew, L. Mistelis, S. Kröll, *op. cit.*, 678–679.

104 E. Gaillard, J. Savage (eds.), *op. cit.*, 960–961; N. Blackaby *et al*, *op. cit.*, 614.

105 *PT Asuransi Jasa Indonesia (Persero) v Dexia Bank SA* [2006] 1 SLR 197; [2005] SGHC 197.

106 *X. v. Y.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 15.3.2011, n°4A_481/2010, para. 3 & 4.

107 *Ibid.*

stoji ni kada arbitražno veće odbije da zaključi da je ugovor raskinut, istovremeno konstatujući postojanje raskidne klauzule na koju se stranka poziva, pri čemu je odluka o nepunovažnosti raskida zasnovana na opravdanim razlozima kao što je činjenica da je stranka koja raskid zahteva sprečena da se koristi tim pravom jer je sama učinila povredu ugovora.¹⁰⁸

Nedoslednosti u obrazloženju arbitražne odluke takođe ne predstavljaju povredu materijalnog javnog poretka, prema stavu švajcarske sudske prakse.¹⁰⁹

Povredu procesnog javnog poretka arbitražno veće može, između ostalog, učiniti zanemarivanjem dejstva presuđene stvari koje imaju prethodne odluke ili odstupanjem od sopstvenih stavova iznetih u prethodnoj delimičnoj odluci ili međuodluci, kao i odstupanjem od prethodnih odluka o proceduralnim ili materijalnopравnim pitanjima, čak i kad one nisu obuhvaćene dejstvom presuđene stvari (*res judicata*).¹¹⁰

U švajcarskoj sudskoj praksi, kao i u našoj, samo je izreka, a ne i obrazloženje, obuhvaćena dejstvom pravosnažnosti.¹¹¹ Tumačenje iste ugovorne odredbe u dva različita postupka između istih stranaka, kada se tužbeni zahtevi razlikuju, može voditi različitom ishodu usled toga što dva arbitražna veća mogu različito tumačiti istu ugovornu odredbu. S obzirom na to da obrazloženje prethodne odluke arbitražnog veća nije obuhvaćeno pravosnažnošću, to drugačije tumačenje ugovora od strane drugog arbitražnog veća ne predstavlja povredu procesnog javnog poretka.¹¹² Naprotiv, da je drugo arbitražno veće smatralo da je vezano obrazloženjem prve odluke i propustilo da samo protumači predmetnu ugovornu odredbu, takvo postupanje bi se smatralo povredom procesnog javnog poretka.¹¹³

108 *A., B, C v. D.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 29.10.2013, n° 4A_93/2013, para. 4.

109 *X. v. Y.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 15.02.2010, n°4A_464/2009, para. 5.1; *X. Inc. and Y. Inc. v. Z. Corporation*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 3.4.2002, n°4P.282/2001, para. 6b (ATF 128 III 191).

110 *X. Inc. and Y. Inc. v. Z. Corporation*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 3.4.2002, n°4P.282/2001, para. 4 (ATF 128 III 191).

111 *A LLP v. B*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 29.5.2015, no 4A_633/2014, para. 3.

112 *Ibid.*

113 *Ibid.*

Nemački sud je potvrdio da nema mesta odbijanju priznanja strane arbitražne odluke s pozivom na povredu procesnog javnog poretka iz razloga što arbitražno veće nije odluku o iznosu naknade štete zasnovalo na mišljenju i nalazu veštaka. Sud je naglasio da o povredi javnog poretka može biti reči samo kada odluka nije u skladu sa osnovnim načelima nemačke države, ekonomskog ili društvenog uređenja, a da materijalnoppravna nepreciznost, sama po sebi, ne predstavlja smetnju za priznanje arbitražne odluke.¹¹⁴

Povrede procesnog javnog poretka ne može biti ni kada dokazi dostavljeni od stranke nakon isteka roka koji je arbitražno veće odredilo budu odbijeni, stav je hongkonškog suda. Sud u obrazloženju navodi da javni poredak nalaže da se postupak okonča i da stranka ne može razumno očekivati da postupak traje bez ograničenja. Kada arbitražno veće jednom utvrdi rok za okončanje postupka, osim u izuzetnim okolnostima, stranke ne mogu da dostavljaju nove dokaze veću, niti da se žale na povredu prava na odbranu ukoliko arbitražno veće takve zadocene dokaze ne prihvati.¹¹⁵

Nedostaci u obrazloženju arbitražne odluke, takođe se nekad mogu smatrati razlogom za poništaj arbitražne odluke zbog povrede procesnog javnog poretka.¹¹⁶

4.8. Preuranjena arbitražna odluka

Arbitražna odluka doneta pre isteka roka za podnošenje podnesaka stranka biće poništena kao suprotna pravilima postupka.¹¹⁷ Iako je predmetna odluka u kojoj je zauzet ovaj stav bila „samo“ odluka o troškovima postupka,¹¹⁸ nesporno je da bi isti zaključak bio donet i da je reč o odluci o meritumu.

114 Higher Regional Court Frankfurt, 16.10.2008, File Number 26 Sch 13/08, BeckRS 2010, 20179. U istom smislu vid. *Nanjing Cereals, Oils and Foodstuffs Import and Export Corp v Luckmate Commodities Trading Ltd* [1994] 3 HKC 552, Hong Kong High Court (16.9.1994).

115 *Qinhuangdao Tongda Enterprise Development Co & Other v Million Basic Co Ltd* [1993] HKCU 605, Hong Kong Court of Instance (17.12.1992, 5.1.1993).

116 Vid. deo 4.6. ovog rada.

117 *Fédération X. v. Fédération A., Fédération B., Fédération C., Fédération D., Fédération E., Fédération E., F. Inc.*, Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 17.3.2011, n° 4A_600/2010, para. 4.2.

118 Odluka o troškovima postupka za stranke može biti gotovo podjednako važna kao odluka o meritumu. Ovo iz razloga što su troškovi postupka, kao i troš-

4.9. Arbitražna odluka doneta po isteku roka

Nedonošenje odluke u roku određenom arbitražnim sporazumom ili pravilnikom arbitražne institucije prema zakonodavstvu mnogih zemalja,¹¹⁹ i uporednoj sudskoj praksi, smatra se povredom pravila postupka koja dozvoljava poništaj arbitražne odluke, odnosno odbijanje njenog priznanja.¹²⁰ U našem pravu ti rokovi nisu utvrđeni zakonom, ali pravilnici obe institucije sadrže odredbe o roku u kojem je arbitražno veće dužno da donese odluku.¹²¹ Oba pravilnika, međutim, dopuštaju mogućnost produženja ovako predviđenog roka ili na predlog stranaka ili iz drugih opravdanih razloga, a uvek uz prethodnu saglasnost predsednika, odnosno predsedništva, arbitražne institucije.

Donošenje odluke u naknadnom roku koji je odobren od nadležnog organa institucije, neće predstavljati razlog za poništaj arbitražne odluke, odnosno za odbijanje njenog priznanja.¹²² Iz ovog razloga je navođenje roka do kojeg je arbitražna odluka morala biti doneta, kao i eventualnih produženja od strane nadležnog organa, obavezni sastavni deo arbitražnih odluka širom sveta.¹²³

kovi zastupanja u međunarodnoj arbitraži, izuzetno visoki, nekad čak i viši od vrednosti spora. Vid. John Gotanda, „Awarding Costs and Attorneys’ Fees in International Commercial Arbitrations“, *Michigan Journal of International Law* 21(1)/1999, 2–3.

- 119 Jedan od izuzetaka od ovog pravila je Španija. Vid. High Court of the Canary Islands 3/2016, 17.5.2016; High Court of Madrid 67/2013, 30.7.2013.
- 120 Vid. primera radi: čl. 821 st. 1 tač. 6 Italijanskog zakonika o parničnom postupku, odeljak 34 Švedskog zakona o arbitraži. Vid. takođe: G. Born, *op. cit.*, 319–320; M. Scherer (2102), *op. cit.*, 319, 320; Paris Court of Appeal 28.2.2008, *Dalloz* 2008, 1325.
- 121 Član 32 st. 1 Pravilnika BAC-a predviđa da arbitražno veće spor rešava u roku od šest meseci od dana konstituisanja. U istom smislu vid. čl. 38 st. 1 Pravilnika SA.
- 122 *Shenzhen City Tong Ying Foreign Trade Corporation Limited v Alps Company Limited* [2001] HKCU 985, Hong Kong Court of First Instance (15.10.2001); High Court of Madrid 67/2013, 30.7.2013.
- 123 Vid. primera radi listu obaveznih sastojaka arbitražne odluke donete po MTK Arbitražnim pravilima, uključujući tačku 4F koja obuhvata ovo pitanje: <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/04/ICC-Award-Checklist-English.pdf>, 1.10.2020. Slično predviđa i Kontrolna lista za donošenje arbitražne odluke BAC-a u tački 4. D: „Navođenje roka za donošenje konačne arbitražne odluke (čl. 32, st. (1) Pravilnika BAC-a), uključujući i produženje roka koje odobri Predsedništvo BAC-a u skladu sa članom 32, stav 2 Pravilnika BAC-a, i datuma kada je produžetak odobren. Preporučuje se da budu tačno određeni svi produžeci roka koje je Predsedništvo odobrilo, kao i datumi kada su odobreni.“

Utisak je autorke da ova praksa u Srbiji nije još dovoljno zaživela, što bi za posledicu moglo imati poništaj arbitražnih odluka donetih izvan rokova od šest meseci predviđenih pravilnicima arbitražnih institucija, ili izvan rokova utvrđenih arbitražnim sporazumom u *ad hoc* arbitraži, s pozivom na odredbu člana 58 stav 1 tač. 3 ili 4 Zakona o arbitraži,¹²⁴ makar da takvo kašnjenje iznosi svega jedan dan.¹²⁵

4.10. Ispravka, tumačenje i dopuna odluke

Postupajući po zahtevu stranke za ispravku, odnosno za tumačenje odluke arbitražno veće ne sme doneti odluku koja se suštinski razlikuje od inicijalne odluke.¹²⁶ Ukoliko arbitražno veće na svoju inicijativu pristupi dopuni odluke kojom suštinski menja inicijalno donetu odluku, takvo postupanje može se smatrati ne samo povredom prava na odbranu, već i povredom javnog poretka, te odluka može biti poništena.¹²⁷

5. ZAKLJUČAK

Izneta analiza pokazuje da sudovi u razmatranim jurisdikcijama pokazuju izuzetno visok stepen poverenja u način upravljanja arbitražnim postupkom od strane arbitara i podržavaju i njihove stroge procesne odluke, te da sasvim retko poništavaju arbitražne odluke zbog navodnih procesnih nepravilnosti.¹²⁸ Analiza je takođe ukazala na visok

124 Pozivajući se na odredbu Francuskog zakona o parničnom postupku koja odgovara formulaciji i smislu odredbe člana 58, stav 1 tač 3 ZA Pariski sud je poništio odluku koja je doneta nakon roka utvrđenog Pravilnikom MTK Arbitraže. Vid. Paris Court of Appeal 28.2.2008, *Dalloz* 2008, 1325. S druge strane, švajcarski sud je odluku o poništaju arbitražne odluke donete dan nakon isteka roka predviđenog arbitražnim sporazuma obrazložio pozivom na koji odgovara formulaciji člana 58, st. 1 tač. 4 ZA. Vid. X. AG v. Z., Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 28.1.2014, n° 4A_490/2013, para. 4.1.

125 U tom smislu i švajcarska sudska praksa. Vid. X. AG v. Z., Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 28.1.2014, n° 4A_490/2013, para. 4.1.

126 High Court of Madrid 83/2013, 06.11.2013; High Court of Madrid 5/2017, 18.1.2017.

127 High Court of Madrid 5/2017, 18.1.2017.

128 Analiza obuhvaćena Izveštajem IBA pokazuje da je od razmatranih 494 sudskih odluka svega 67 poništeno (odnosno odbijeno njihovo priznanje) zbog

stepen jednoobraznosti u rezonovanju sudova kako anglosaksonskih, tako i kontinentalnopravnih zemalja, naročito kada je reč o sudovima koji su svoje arbitražno zakonodavstvo oblikovali po uzoru na Modelzakon UNCITRAL-a.

U kojoj meri odluke srpskih sudova odstupaju od prethodno razmatranih stavova u uporednoj praksi nije bio predmet ove analize, ali iz novije domaće literature proističe da su moguća značajna odstupanja. Utoliko se neumitno nameće zaključak da je neophodno da sudije u Srbiji s većom pažnjom pristupaju rešavanju sudskih predmeta koji se tiču arbitraže, kao i da je neophodan veći stepen (samo)edukacije iz ove oblasti. Da to nije teško svedoče naponi UNCITRAL-a koji je 2012. godine objavio Digestu slučajeva u kojima je primenjen Modelzakon UNCITRAL-a, odnosno zakoni koji su u skladu s njim doneti,¹²⁹ kao i „Vodič Međunarodnog saveta za trgovinsku arbitražu (IKKA) za tumačenje Njujorške konvencije iz 1958. godine: Priručnik za sudije“ čiji je tekst već devet godina dostupan na srpskom jeziku.¹³⁰

Posebno je važno istaći da u arbitražnom postupku u Srbiji ne važe pravila Zakona o parničnom postupku već samo odredbe Zakona o arbitraži. U tom smislu, ako je u arbitražnom postupku povređeno pravilo čija povreda bi se u parničnom postupku smatrala bitnom povredom postupka, to ne znači da je opravdano da domaći sud iz tog razloga poništi arbitražnu odluku ili odbije njeno priznanje. Isto važi i za druge žalbene razloge, kao što je pogrešno ili nepotpuno utvrđeno činjenično stanje ili pogrešna primena materijalnog prava, jer je u isključivoj nadležnosti arbitražnog veća da formira i oceni činjeničnu građu na kojoj zasniva svoju odluku, kao i da protumači i primeni relevantne pravne odredbe.

Razlozi koje Zakon o arbitraži predviđa kao razloge za poništaj ili za odbijanje priznanja arbitražne odluke predstavljaju *numerus clau-*

istaknutih procesnih nepravilnosti. Od toga, 1 od 6 u Belgiji, 2 od 12 u Brazilu, 1 od 24 u Kini, 6 od 23 u Engleskoj i Velsu, 1 od 24 u Francuskoj, 5 od 31 u Nemačkoj, 6 od 33 u Hong Kongu, 5 od 61 u Italiji, 5 od 22 u Singapuru, 7 od 28 u Španiji, 1 od 49 u Švedskoj, 15 od 116 u Švajcarskoj i 12 od 65 u SAD. Postupanje koje se pokazalo kao najrizičnije za poništaj arbitražne odluke bilo je ono kada arbitri prekrše pravila postupka koja su sami ustanovili.

129 Vid. UNCITRAL Digest, *op. cit.*

130 Vid. https://www.arbitration-icca.org/media/6/38897457492242/judges_guide_serbian_final_online-cover.pdf, 1. oktobar 2020.

*sus*¹³¹ i treba ih usko tumačiti,¹³² a za slučaj sumnje korisno je konsultovati domaću i stranu stručnu literaturu iz ove oblasti, kako bi se izbeglo donošenje sudskih odluka koje „šokiraju (arbitražni) razum“.

Milena Đorđević, PhD

Assistant Professor at the University of Belgrade Faculty of Law

PROCEDURAL IRREGULARITIES AS GROUNDS FOR SETTING-ASIDE OF AN ARBITRAL AWARD – LESSONS LEARNED, PART TWO –

An arbitral award rendered in arbitration proceedings in the Republic of Serbia produces the same effects as final and binding decision of state court and cannot be appealed. The only venue for exercise of court control over domestic arbitral award recognized by the Arbitration Act is in the procedure for the setting-aside of the award, whereas the number of grounds for setting aside is limited and formulated on the basis of UNCITRAL Model Law. Having in mind that the majority of jurisdictions world-wide have tailored their arbitration laws in line with the Model Law, foreign case law from those jurisdictions may serve as a useful guide in interpretation and application of the Arbitration Act in Serbia. In this paper the author examines, based on the case-law covered by the 2018 IBA Report on annulment of arbitral awards by state court, which procedural irregularities can serve as a basis for a request for annulment of the award, and what are the consequences of such irregularities. The author starts by summary overview of the legal framework for arbitration in Serbia, followed by presentation of the relevant rules on burden of proof and waiver of the right to object, continues with detailed analyses of said case-law covering ten different violations of parties' due process rights in different stages of arbitral proceedings. At the same time, the author points out

131 Član 58, stav 1 ZA: „sud će usvojiti tužbeni zahtev za poništaj *samo ako* tužilac pruži dokaze da...“; član 66 stav 1 ZA: „Priznanje i izvršenje strane arbitražne odluke može se odbiti, na zahtev stranke protiv koje se ono traži, *samo ako* ta stranka podnese dokaz da...“.

132 U istom smislu vid. C. Borris, R. Hennecke, *op. cit.*, 245; P. Nacimiento, „Article V(1)(a)“, *op. cit.*, 209; M. Paulsson, *op. cit.*, 173; UNCITRAL Digest, *op. cit.*, 139.

the relevant opinions on the said topics from legal doctrine and provides guidance both to the arbitrators and to the judges in Serbia on what is to be considered proper conduct of arbitral proceedings.

Key words: *Arbitral award. – Setting-aside of the award. – UNCITRAL Model Law. – New York Convention. – IBA Report. – Procedural irregularities.*

LITERATURA

- Begović, B., „Trijumf ideje nad razumom: pravno ekonomski komentar pravnog shvatanja Vrhovnog kasacionog suda o punovažnosti valutne klauzule“, *Pravo i privreda* 4–6/2019.
- Blackaby, N. *et al.*, *Redfern and Hunter on International Arbitration*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Born, G., *International Arbitration: Law and Practice*, Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn, 2012.
- Borris, C., Hennecke, R., „Article V“, *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – Commentary* (ed. R. Wolff), CH Beck-Hart-Nomos, München 2012.
- Dajović, G., Spaić, B., „Doktrina „četvrte instance“ i pravo na obrazloženu presudu u praksi Evropskog suda za ljudska prava“, *Anali PFB* 3/2019.
- Đorđević, M., „Procesne nepravilnosti kao razlog za poništaj arbitražne odluke – pouke iz uporedne sudske prakse“, *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije (2020)* (ur. V. Radović).
- Gaillard, E., Savage J. (eds.), *Fouchard Gaillard Goldman On International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, the Hague-Boston-London, 1999.
- Gotanda, J., „Awarding Costs and Attorneys’ Fees in International Commercial Arbitrations“, *Michigan Journal of International Law* 21/1 (1999).
- Grušić, U., „Subjektivni domašaj arbitražnog sporazuma u srpskom pravu“, *Revija Kopaoničke škole prirodnog prava* 2/2020.

- Horvath, G., Wilske, S. (eds.), *Guerrilla Tactics in International Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 2013.
- Ilić, G., „Pravo na obrazloženu sudsku odluku“, *Crimen* (II) 2/2011
- Jana, A., Armer, A., Klein Kranenberg, J., „Article V(1)(b)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010.
- Jovanović, S., „Rešavanje o prigovoru nenadležnosti zbog ugovorene arbitraže u sudskoj praksi“, *Pravo i privreda* 2/2020.
- Kaufmann-Kohler, G., „The Arbitrator and the Law: Does He/She Know It? Apply It? How? And a Few More Questions,“ *Arbitration International* 21/4 (2005).
- Knežević, G., Pavić, V., *Arbitraža i ADR*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2013.
- Lew, J., Mistelis, L., Kröll, S., *Comparative International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 2003.
- Milutinović, Lj., Đorđević, M., „Medijacija i arbitraža“, *Bilten VKS* 2/2016.
- Milutinović, Lj., „Pravo na obrazloženu presudu kao deo prava na pravično suđenje“, *Bilten VKS* 3/2019.
- Moses, M., *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, Cambridge University Press, New York 2008.
- Nacimiento, P., „Article V(1)(a)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention*, (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010.
- Nacimiento, P., „Article V(1)(d)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention*, (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010.
- Nikolić, A., „Značaj izbora mesta arbitraže“, *Pravo i privreda* 4–6/2018
- Otto, D., Elwan, O., „Article V(2)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention*, (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2010.
- Paulsson, M., *The 1958 New York Convention in Action*, Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2016.

- Pavić, V., „Osvrt na praksu Vrhovnog kasacionog suda u arbitražnoj materiji“, *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije* (ur. Vuk Radović), Beograd 2019.
- Perović, J., „Sedište arbitraže u međunarodnoj trgovinskoj arbitraži“, *Pravo i privreda* 4–6/2018.
- Perović, J., „Jezik arbitražnog postupka u međunarodnoj trgovinskoj arbitraži“, *Liber Amicorum Gašo Knežević* (ur. T. Varady et al), Beograd 2016.
- Pinsolle, P., „The Need for Strong Arbitral Tribunals“, *International Arbitration and the Rule of Law: Contribution and Conformity* (ed. A. Menaker), ICCA Congress Series No. 19, Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn 2017.
- Poudret, J. F., Besson, S., *Comparative Law of International Arbitration*, Thomson Sweet & Maxwell, London 2007.
- Scherer, M., „Article V“, *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – Commentary* (ed. Reinmar Wolff), CH Beck-Hart-Nomos, München 2012.
- Sharma, S., „Due Process „Paranoia“: Turning Away from Judicial Attitudes and Looking for Answers Within Arbitration“, *The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* 84/4 (2018).
- Spaić, B., Dajović, G., *Pravo na obrazloženu presudu, praksa Evropskog suda za ljudska prava*, Centar za demokratsku tranziciju – Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju, Podgorica 2016.
- Stanivuković, M., *Međunarodna arbitraža*, Službeni glasnik, Beograd 2013.
- Stanivuković, M., „Poništaj arbitražne odluke u domaćoj sudskoj praksi“, *Arbitraža* 2006.
- Varady, T., *Language and Translation in International Commercial Arbitration*, TMC Asser Press, The Hague, 2006.
- Vasiljević, M., „Arbitraža bez arbitražnog ugovora (direktnog ili indirektnog)“, *Pravo i privreda* 10–12/2019.
- Živković, M., „Kratka pravna analiza pravnog shvatanja VKS o punovažnosti valutne klauzule kod ugovora o kreditu u švajcarskim francima i konverziji“, *Pravo i privreda* 4–6/2019.